

Валентина Надольська
(м. Луцьк)

ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ (2022–2023 рр.)

Українська культурна спадщина є важливим фундаментом для формування і підтримки історичної пам'яті та ідентичності нації. Тому початок повномасштабної російсько-української війни серед інших проблем гостро поставив питання розробки та реалізації підходів до збереження і відновлення культурних цінностей в умовах збройного конфлікту. Окрім заходів, ініційованих державними інституціями, не менш значущими стали громадські ініціативи, покликані забезпечити історичні і культурні цінності від негативного впливу воєнних дій, сформувати підґрунтя для відновлення і відбудови культурних пам'яток, доказову базу для притягнення злочинців у Міжнародному кримінальному суді.

На думку Василя Рожка, голови Львівської обласної громадської організації «Тустань», у час війни спроможність не працює, рятує лідерство, коли учасники команди беруть відповідальність і закривають цілі напрями, без мікроменеджменту і контролю; рятують уміння і знання, набуті до війни, довіра і спроможність» [2]. За ініціативи ЛОГО «Тустань», Державного заповідника «Тустань» та Національного музею Революції Гідності (Музей Майдану), у березні 2022 р. у відповідь на незаконну воєнну агресію російської федерації було створено волонтерську експертну ініціативу «Штаб порятунку спадщини» / Heritage Rescue Emergency Initiative (HERI), щоб сприяти збереженню культурної спадщини в умовах війни та її післявоєнному відновленню.

Від моменту створення Штабу порятунку спадщини ГО «Тустань» взяла на себе роль оператора міжнародної допомоги, адміністратора низки проєктів. Після заходів першочергової допомоги інституціям культури та їхнім працівникам команда ГО «Тустань» зосередилася на документуванні втрат та ушкоджень культурної спадщини, а також на створенні комплексної інформаційної системи моніторингу стану культурної спадщини України — HeMo (Heritage Monitoring). За підтримки та фінансування міжнародних інституцій (Європейський Союз; Реагування на надзвичайні ситуації в культурі / Cultural Emergency Response, (CER); Смітсонівська ініціатива культурного порятунку / Smithsonian Cultural Rescue Initiative; Світовий фонд пам'яток / World Monuments Fund;

Всесвітній фонд пам'яток / World Monuments Fund (WMF); Лабораторія моніторингу культурної спадщини, Вірджинський природничий музей / Cultural Heritage Monitoring Lab, Virginia Museum of Natural History (CHML); Пенсильванський центр культурної спадщини, Пенсильванський музей / Penn Cultural Heritage Center, Penn Museum), участі ГО «Центр розвитку музейної справи», Адміністрації державного історико-культурного заповідника «Тустань» вдалося реалізувати низку важливих проєктів. Зокрема, дерев'яним українським церквам передано 173 водянотуманних вогнегасники для захисту автентичних творів мистецтва в історичних будівлях; також у межах ініціативи відбулося навчання представників місцевих громад щодо дій у випадку надзвичайних ситуацій із залученням фахівців ДСНС. Організовано та проведено експедицію «Криміналістична спадщина», у ході якої обстежено 37 пам'яток культури у чотирьох західних областях України — Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській. Українські фахівці у співпраці з іноземними партнерами зафіксували факти пошкодження пам'яток і споруд культурного значення. На основі зібраних даних розпочато формування інформаційної бази про стан культурної спадщини в Україні та підготовку матеріалів для кримінальних та реставраційних справ [2].

Штаб порятунку спадщини обстежив понад сотню пошкоджених війною пам'яток культури у Чернігівській, Сумській та Київській областях. Після відтіснення українськими військами загарбників та деокупації Харківської області розпочато експедиції із документування втрат культурної спадщини у цьому регіоні. На основі зібраних даних створено інформаційну систему моніторингу спадщини, яка постійно доповнюється новою інформацією. Серед зібраної інформації — фотофіксація пошкоджень, форми документування за методикою ICCROM (Міжнародного центру з дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей), свідчення очевидців, аерофотозйомка, 3D-моделі пошкоджених об'єктів, створені на основі зібраних даних [6].

Важливим став проєкт, спрямований на подолання кризового стану та активізацію реформи музейного обліку в Україні, а також на підготовку матеріалів для екстреної оцінки втрат музеїв внаслідок російської агресії та забезпечення спроможності музеїв здійснювати ефективний цифровий облік музейних колекцій. У ході реалізації проєкту здійснено інвентаризацію цифрових носіїв з оцифрованими обліковими книгами, зібраними Міністерством культури України у 2014–2015 р., та перенесено їх вміст у хмарне сховище. Для напрацювання універсальної методики створення цифрових реєстрів музейних збірок створено пілотний Центр оцифрування музейних фондів [3].

З метою допомоги органам державної влади у питаннях захисту і збереження історико-культурних пам'яток, сакральних споруд, фондів установ культури 01 березня 2022 р. у Львові створили Громадську ініціативу «Центр порятунку культурної спадщини» [8]. Її очолив відомий громадський діяч Роман Метельський. Завданнями Центру порятунку культурної спадщини визначено збереження та охорону національних цінностей, допомогу в цьому музеям, культурним установам, сакральним об'єктам України. Центр розробив власний механізм, який дозволив культурним інституціям максимально швидко отримувати волонтерську допомогу для збереження культурно-мистецьких колекцій. Центр звернувся за підтримкою до закордонних культурних організацій, зокрема, до Комітету допомоги українським музеям (Komitet Pomocy Muzeom Ukrainiskim) у Польщі із закликом допомогти обладнанням, матеріалами для пакування та консервації історико-культурних об'єктів, протипожежними засобами. На базі музею «Варшавського повстання» у Варшаві було створено гуманітарний хаб, куди з європейських країн надходили великі поставки волонтерської допомоги для українських музеїв, звідки вони централізовано скеровувалися в Україну. Громадська організація розгорнула активну роботу з надання допомоги матеріалами для пакування, консервації, захисту від пошкоджень мистецьких колекцій установ культури як у Львівській і Волинській областях, так і в «гарячих точках» України — Херсонській, Сумській, Харківській, Дніпропетровській та Луганській областях. Колектив Українського фотографічного товариства, який долучився до громадської ініціативи, відзняв низку відеороликів із рекомендаціями, консультаціями та практичними порадами експертів і фахівців щодо методик збереження об'єктів. Також установи галузі отримали відео щодо порятунку музейних фондів під час війни, надані Музеєм мистецтва Метрополітен (США) [1]. Центр провів низку веб-конференцій «Порятунок культурної спадщини під час надзвичайних ситуацій», учасників яких ознайомлено із превентивним захистом пам'яток історії і культури, консервацію, евакуацію фондів музеїв, бібліотек, інших закладів культури. Координуючи роботу через групи WhatsApp і файли WeTransfer, а також збираючи кошти на краудфандингових платформах, Центр порятунку культурної спадщини досяг значних успіхів у збереженні творів мистецтва, які перебували під загрозою зникнення.

Ще однією громадською ініціативою стало створення у березні 2022 р. Музейного кризового центру. Його ініціаторкою виступила директорка львівського музею «Територія Терору» Ольга Гончар. До роботи центру активно долучилися громадські організації «Інша Освіта» і «Новий музей», Центр візуальної культури. Юридичні особливості діяльності

в Україні та співпраця центру із зарубіжними інституціями стали основою для створення Благодійної організації «Фонд культурної спадщини України» [4]. Сферою діяльності центру стала фінансова та організаційна підтримка музеїв і їх колективів у кризові часи. Співробітники центру переконані, що «рятувати спадщину треба разом із носіями знань про цю спадщину». Станом на середину серпня 2022 р. загальна сума підтримки, яку надав центр, досягла 1 888 170 грн. Підтримку отримало 148 музеїв із 10 областей України, а фінансову допомогу — 810 осіб [5]. Кризовий центр надавав допомогу з евакуації колекцій із менших регіональних музеїв у відносно безпеку на захід України.

Завдяки громадській ініціативі започатковано міжнародний проєкт «Врятувати українську культурну спадщину онлайн» (SUCHO), покликаний архівувати контент веб-сайтів, присвячених культурі України. Разом із одностороннім проєктом запустив Себастьян Майсторевич, співробітник Австрійського центру цифрових гуманітарних наук та культурної спадщини. Ініціатива знайшла підтримку технологічних компаній та інтернет-провайдерів. До її реалізації долучилося більше 1000 програмістів, фахівців із архівування та просто комп'ютерників-аматорів, а також наукові центри — Український науковий інститут Гарвардського університету та Альбертський університет (Канада) [9].

Завдяки зусиллям громадських організацій, волонтерів, небайдужих громадян у найкоротші терміни найцінніші пам'ятки міст почали захищати спеціальними конструкціями та матеріалами. Велику кількість скульптур та пам'ятників у містах України замотали у вогнетривкі матеріали, «контейнери» з плит ОСП або ж обклали мішками з піском. Так, голова Львівської обласної організації УТОПІК Андрій Салюк навів конкретні приклади захисту культурних цінностей у Львові: захист вітражів Петра Холодного в Успенській церкві, вітражів Латинської Катедри шляхом закриття їх плитами ОСП, сендвіч панелями; обмотування скульптур задля захисту від уламків або задля того, щоб фрагменти ураженої вибухом чи влучанням скульптури залишились у купі, що полегшить подальшу реставрацію. Об'єкти, які мають барельєфи або різьблені скульптури, укріплювали обтяженим піском риштуванням та закривали плитами ОСП або металевими листами. Біля дерев'яних споруд, серед яких багато пам'яток сакральної архітектури, було здійснене додаткове укомплектування вогнегасниками [7].

В Івано-Франківську об'єднання художників «Ассортиментна кімната» для захисту творів мистецтва обладнало декілька укриттів. За перші 10 днів війни туди вдалося евакуювати більше 20 колекцій. Організація отримала також запити щодо евакуації від художніх музеїв Києва, Маріуполя, Одеси, Запоріжжя та інших міст [10].

Таким чином, з початку повномасштабної російсько-української війни громадські організації, волонтери, усі небайдужі розгорнули активну роботу щодо захисту об'єктів культурної спадщини. Започаткування та реалізація низки ініціатив, залучення до них міжнародних інституцій, допомогло захистити пам'ятки від можливих руйнувань, напрацювати протоколи дій захисту культурної спадщини в умовах війни, провести документування випадків військових злочинів проти культурних цінностей, використати новітні інформаційні технології для оцифрування як об'єктів спадщини, так і матеріалів, пов'язаних із ними. Громадські ініціативи істотно доповнили діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування у захисті пам'яток в умовах війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аналіз загроз знищення, незаконного привласнення та вивезення рухомих культурних цінностей України на територію рф / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-zahroz-znyshchennya-nezakonnoho-pryvlasnennya-ta-vyvezennya> (дата звернення: 11.12.2023).
2. Громадська організація «Тустань». URL: <https://tustan.org.ua/> (дата звернення: 02.12.2023).
3. Кризова інвентаризація та стрибок до цифровізації музейного обліку. URL: <https://tustan.org.ua/programa1> (дата звернення: 13.12.2023).
4. Музейний кризовий центр. URL: <https://www.mccukraine.com/uk/about> (дата звернення: 09.12.2023).
5. *Нагаєвичук А.* Мої герої: як українські музейники шукають по всьому світу спосіб допомогти один одному. URL: <https://www.platfor.ma/topic/moiji-geroyi-yak-ukrayinski-muzejnyky-shukayut-po-vsomu-svitu-sposib-dopomogty-odyn-odnomu/> (дата звернення: 11.12.2023).
6. Оцінка втрат об'єктів культурної спадщини Київської, Чернігівської та Сумської областей. URL: <https://tustan.org.ua/programa2> (дата звернення: 11.12.2023).
7. *Салюк А.* Ми воюємо, щоб зберегти нашу культуру: охорона спадщини під час війни. URL: <https://kunsht.com.ua/mi-voyuyemo-shhob-zberegti-nashu-kulturu-oxorona-spadshhini-pid-chas-vijni-%E2%80%92-intervyu-z-andriyem-salyukom/> (дата звернення: 29.11.2023).
8. У Львові створили «Центр порятунку культурної спадщини». *Район історія*. 2022. 03 березня. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/493330-u-lvovi-stvorili-tsentr-poryatunku-kulturnoi-spadshchini> (дата звернення: 07.12.2023).
9. *Broer Rayna, Koroleva Natalia, Saakov Valery.* Wie die Ukrainer Kulturdenkmäler der Ukraine schützen. *Deutsche Welle*. 25.03.2022. URL: <https://www.dw>

com/uk/terabaity-proty-bomb-yak-aitishnyky-zakhyshchaiut-pamiatky-kultury-ukrainy/a-61259856 (дата звернення: 14.12.2023).

10. Grenier E. Ukraine rushes to save cultural heritage from destruction. *Deutsche Welle*. 17.03.2022. URL: <https://www.dw.com/en/ukraine-rushes-to-save-cultural-heritage-from-destruction/a-61158291> (дата звернення: 25.11.2023).

Петро Скрипник
(м. Київ)

БУДИНКИ ДВОРЯНСЬКИХ ЗІБРАНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ — ПОЧАТКУ ХХ ст. У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ: НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Важливе місце у Зводі пам'яток історії та культури України посідають пам'ятки державного устрою і суспільного життя. У роки існування СРСР, а відповідно і панування радянської історіографії, основна увага приділялася виявленню пам'яток революційної боротьби робітничого класу і селянства, а також функціонуванню органів радянської влади: споруд, в яких містились радянські державні і громадські установи; житлових та адміністративних будинків, пов'язаних із життям та діяльністю радянських політичних і державних керівників та могил останніх.

Що ж стосується пам'яток дорадянського періоду, то їх питома вага по областях України та місту Києву становила від 1 до 4-х відсотків всіх пам'яток історії. Були області, де означені пам'ятки практично не взято на облік, незважаючи на те, що вони були в наявності. Для пояснення подібного становища висувалися «об'єктивні причини». Однією з таких була руйнація об'єктів із плином часу, внаслідок воєнних дій, повстань, природних катаклізмів, забруднення оточуючого середовища тощо. По-друге, кон'юнктурним, однобічним підходом до визначення пам'яток, що був характерним для радянської доби [2].

Як правило, пам'ятки, пов'язані з державним устроєм і суспільним життям України, носять комплексний характер, тобто для них характерні ознаки одночасно двох чи декількох видів пам'яток. Це пов'язано з тим, що державні та громадські установи знаходилися в кращих будівлях